



Н. Л.

ДЕЩО  
ПРО ГРОШІ



Бібліотека „Українського Слова“, Ч. 26.

---

Н. Л.

ДЕЩО  
ПРО ГРОШІ



BERLIN 1922.



Друкарня Шарфого у Вецлярі.

Є такі слова, що їх уживаємо дуже часто й не застановляємося над їх значінням. Нам навіть дивно, коли хтось питає, що таке слово значить. „Як-то? Це кожний чоловік знає“.

А між тим нераз і старшому, а навіть образованому чоловікові не легко дати добру і влучну відповідь на 'це питання.

Ось вам кілька таких слів: гріш, масток, капітал, дохід, торгівля, банк, народне господарство.

Візьмем перше з них: гріш.

„Ви питаєте, що таке гріш? Смішно. Це навіть дитина знає, що гріш.“

Отже, бачите, дитина, як їй показати карбованця, або марку, або копійку, скаже: „Це гріш“. Але що таке гріш — вона вам не годна пояснити, бо це дефініція нелегка. Гріш має всіляке значіння і тому

інакше буде його пояснювати рільник, інакше купець, а ще інакше учений — правник. Один скаже: гріш, це така річ, за яку можна купити, що кому хочеться, що потрібно, се-б то: гріш — це посередник в обміні товаром.

А другий відповість: гріш, це мірило вартости всіляких товарів.

Банкир толкуватиме вам, що гріш, це спосіб переховування вашої ошадности. Цей дохід з праці, якого ви не зужитковуєте, лиш зберігаєте на чорну годину для себе, або для своїх дітей, ви зберігаєте у формі гроша.

А правник покиває головою і скаже: „Ні! Гріш, це правний, законний середник платности“.

Отже, бачите, кожний інакше толкує, що таке гріш і кожний вам толкує добре, але дати одну якусь, загальну, ясну, неоспориму відповідь на питання, що таке гріш — це дуже, дуже важко.

Так само не легко пояснити, як повстали гроші й чому вони такої сили в світі набрали, що тепер без гроша чоловік, мов без рук, що без його годі собі уявити щасливої, вдоволеної людини, що без гроша прямо годі жити.

Дехто скаже вам коротко: „Чорт видумав гроші! Юда-ж продав Спасителя за трицять сребреників“.

Ні, гроші видумав таки чоловік, як і все друге на світі, що не являється дорогою фізичного процесу, не родиться із землі, не припливає з водою, не розплodжується і т. д. А придумав чоловік гроші тому, бо потребував їх до заспокоєння своїх чим-раз вищих культурних потреб. Головно спонукали людство до заведення грошового обороту торгівля й державні оплати.

Зразу чоловік провадив торгівлю обмінну. Селянин дав шевцеві пшеницю, а швець пошив селянинові чоботи і —

торговлі край. Коли-ж люде стали більш розвистими, коли в них являлися всілякі нові потреби і всілякі нові предмети, щоб тії потреби заспокоїти, тоді така пряма обміна товаром не вистарчала, треба було подумати над якимсь посередником у цьому ділі. Уявм собі таке. Хтось мав до збуту корову, а потребував, чобіт для себе, хустки для жінки, соли для хати, білля для дітей, — щож йому було робити?

Треба було корову зарізати і міняти мясо й шкуру за чоботи, сіль, білля й другі потрібні речі. Мясо псується, і тоді, як селянинові треба чобіт, не конечно хочеться шевцеві їсти мясо — одним словом було немало клопоту й багато всіляких невикгод.

Ще, доки люде сиділи на місці, не їздили далеко, то можна собі було якось дати раду, але в міру того, як розширювалися людські виднокруги, як витворювалося поняття торгвлі й купецтва, з'являлася потреба того, що ми нині називаємо грошем.

Уявм собі, що нині нема грошей, банків, чеків, векселів, державних паперів і т. д. — як тяжко було-б подорожувати? Треба-б везти з собою збіжжа, сало, полотно, чого де треба, і обмінювати це добро за готелі, харчі, всілякі оплати і т. д. Яка невігода!

Це одно, а друга потреба, що витворила гріш, це були данини для ватажкін, що заволоділи якоюсь країною, для вождів, князів, начальників держав, власників твердинь-городів, — тощо.

Вони вважали себе оборонцями цієї країни, якою володіли, утримували граничну сторожу, військо, будували замки, сторожівні, тощо.

Це, як ми нині кажемо, багато коштувало і вони з мешканців своєї території збирали дань, десятину, подимне, пізніше поголовне. І не тільки дань — податки, але й карі за всякі злочини йшли до їх кишені. Як читаємо нашу „Руську



правду“, то бачимо, що за висмикання волосся із бороди княжого чоловіка, за відрубання руки, за вбивство, за кожний злочин і провину треба було платити виру, це-б то пеню-кару.

Зразу давали люде те, що хто мав: збіжжа, худобу, мід, віск, шкури, то-що. Але згодом витворилося розуміння, що найкраще до такої цілі надаються предмети, які легко можна перевозити (доріг було мало й були вони погані), які не псуються, є подільні, і які легко можна всюди збувати. Гарні шкури (міхи) кун, вивірок, лисів і т. и. дуже добре надавалися на такі оплати, а натомісць мясо ні, бо воно псується. Тому за наших перших князів скрізь по краю шкури вивірок та куниць були ніби грішми. Ними не тільки платив наш предок дань княжим тивунам (урядовцям), але почіпив таких шкурок кілька, або й кільканацять за пояс і йшов у город на торг.

Тільки-ж шкура шкурі не рівна. Одна більша, друга менша, одна кращий має волос, друга менший, ця ліпше виправлена, тамта гірше.

І краяти її ніяково — значиться і це ще не добрий посередник у виміні товару. До того ще краще надавалися металі — особливо золото й срібло.

Їх легко можна важити й ділити, вони мають ту саму внутрішню вартість (гомогенітет), так що одна частина має ту саму вартість що й друга, коли вони рівної ваги, золото й срібло легко переносити, або перевозити, бо вони дорогі і за те, що візьмеш у кишеню, можеш багато купити, або в чужині довго пережити, вони не псуються, не тратять ваги, вартости, а вкінці вони гарні, з них можна вироблювати всілякі речі до оздоби й до розкішного життя: тарілки, чарки, деякі частини оружжя, перстені, нараменники, сережки, ожерелля, ними

можна перетикати узористі тканини, пояси, плахти і т. д.

Тому то золото й срібло виперло згодом усякі иньші предмети, як шкури, мід, віск, зброю і набрали в цілому світі значіння гроша.

Але й золото та срібло не відразу явилися в такій формі гроша, якими нині його бачимо, це-б то у формі чеканених монет, з вибитими надписями, погруддями володарів, державними знаками і т. д.

У нас на Україні колись, яких 1000 літ тому, були в обігу срібні гроші, що звалися гривнями. Це були куски срібла, тої приблизно ваги, що англійський фунт штерлінгів. Їх чіпали для оздоби до кінської упряжі, до гриви—і це була грошева одиниця.

Володимир Великий, що не одно переймав від Греків та від західньої Європи став чеканити монети, з надписями: „Володимир на столі (пристолі), а це його серебро“. На тих монетах був знак, (ніби

тризуб) котрий теперішнє наше правитель-ство приняло за знак української держави. Крім того на нашій території викопують дуже давні всілякі чужі гроші (грошові клади), знак, що в давну-давнину ходили в нас монети з усяких чужих країн. В Іванкові у Галичині викопали були пастухи так званний Іванківський скарб, золоті предмети, ніби нагрудники з діркою, мов на те, щоб їх чіпати на ланцюх і вчені не могли додуматися, що це таке?—гроші, чи прямо прикраси, оздоби, якоїсь невідомої нам форми.

Можлива річ, що тоді, як золото стало грошем, придумали люде й вагу, щоб таку дорогу річ важити, бо при вимірюванню і діленню золота кожна частинка, недокладно відміряна та відкраяна спричинювала шкоду. Що лиш пізніше, щоб за кожним разом не важити гроша, придумали люде монети, це-б то готові куски золота, або срібла з відповідним знаком і певною вартістю. Це вже гроші в ни-

нішньому розумінні. Це вже не золото й срібло, як товар, а окрема поява, окреме поняття — монета.

З тою хвилиною кінчиться господарство природне, яке засновувалося на обміні товарів, а починається грошеве, яке привело за собою організацію грошеву й кредитову.

Зразу гроші чеканили поодинокі підприємці, звичайно золотарі. Такий підприємець платив князеві, чи королеві, чи баронові податок, (від таляра чотири „гроші“) і діставав право чеканення. На тім, розуміється, хотів він мати заробок. Трошки не доважив, трошки більше додав міді до золота, як годилося, і виходив на своє. З грішми, що йшли за границю, особливо до Польщі, поступали собі ці „грошероби“ ще більш безцеремонно; чеканили монети ще легше (на сто штук бракувало чотири лоти, або й більше), давали до середини ще більш міді — сло-

вом, таки добре заробляли, бо не боялися, що їх приловлять на шахрайстві. „Пани краю“, володарі, дивились на цей промисел крізь пальці. В потребі кликали монетарів і казали: „позич тільки, а тільки, бо потрібую на військо, на війну, на будівлю твердині!“ І грошороб позичав. Бувало й так, що монетар довгі літа шахрував гроші, збив великий маєток, а тоді князь „відкривав“ злочин і одним махом конфіскував ціле добро.

За цесаря Максиміліяна II загострено приписи для монетарів. Хто в цьому промислі бажав брати участь, хотів стати монетчиком, мусів виказатися, що він вольного роду, і правого ложа, мусів чотири роки бути „хлопцем“ і носити блазенську шапку, вислугувати челядникам і майстрам монетного брацтва, і щойно після того приймали його у співробітники.

Такі загострення не багато помагали. Монетчики набували ще більшої вправи

в своєму ділі. Щоб краще заробити, збирали старі монети і тайки перечеканювали їх. Приходили ці самі знаки на передній стороні (северс), на відворотній (реверс), а то й на обрuchці (легенда) — тільки менш було металю. І це менше йшло до їх кишені. (Як із 100 талярів виробив 110, то десять заробив для себе.) За те, що коштувала робота, давав більше міді. Такі нові гроші мочив у хемічних квасах так, що вони тратили блеск свіжости і незамітно пускав у рух.

Були такі, що по яскинях та руїнах чеканили гроші з фальшивого металю, а підроблювали їх так добре, що тільки знавці могли розрізнити правдивий гріш від неправдивого.

В XVI, XVII, а то й XVIII століттю це було дуже важне й дуже болюче питання.

Під час 30 літньої війни злий гріш спричинив був велику катастрофу. Вартість гроша обнизилася була до  $\frac{1}{10}$ , на-

стала велика дорожнеча, всілякі шахраї, фальшивники й комерсанти стали панами, а чесні горожани, що до війни жили вигідно й достатно, попали в біду. Учителі та священники голодували, кидали свої приходи й школи, ставали волоцюгами, прошаками, студенти не мали за що кінчити наук, навіть капіталісти не годні були вижити з процентів. Такий капіталіст позичив колись, скажім 1.000 талярів доброго гроша, а йому довжник віддавав 1.000 злої монети, або платив 5—6 відсотків, які мали вартість заледви десяту частину того, що перше, між тим, як харчі й одяг в десятеро подорожіли. (Відносини дещо подібні до нинішних, хоч причини не ті самі!). Треба було яких 100 літ, щоб побороти це лихо.

І не тільки тоді. Щось подібного сталося було ще перед 30 літньою війною\*).

---

\* 30 літня війна, від 1618—1648, т. є. до війни Хмельницького з Польщею.



В XVI столітті, в наслідок відкриття Америки, а разом з тим великого довозу „шляхотних“ металів до Європи ціна золота й срібла, отже й золотого й срібного гроша значно впала, а ціна товарів піднялась була в четверо. Тоді то й наші українські дубові ліся палено безпощадно, роблено поташ і бочками за добрі гроші вивожено за границю.

Така криза була також коло року 1850, коли відкрили копальні золота в Каліфорнії, Австралії і південній Африці.

В найновіщих часах чеканили металеві гроші, золоті, срібні, а то й дрібну монету з міді, ніклю й заліза самі держави, у власних монетарнях, під дуже пильним доглядом і за фальшовання грошей були назначені дуже суворі кари. Скрізь були державні каси, всілякі банки, поширилася культура і підроблювання грошей стало коли не неможливим, так дуже утрудненим. В XIX столітті ця

справа, можна сказати, була вже доволі добре поставлена. Кожня держава мала свій гріш і не тільки свій горожанин приймав його безпечно, але й чужинець.

Німці мали валюту золоту. Це-б то властивим державним грошем були монети вибиті з золота. Натомісьць у Греції була валюта паперова. Греція вважалась убогим краєм, німецька валюта мала добру ціну, „гарний курс“.

Золоті гроші чеканили скрізь: в Німеччині, Австрії, Росії, Франції, Англії, Америці.

Цікаво звідки брали золото на це? Проста річ, добували з землі. І так з початком XIX століття добували на цілому світі: золота на 66 мільйонів марок, а срібла на 118.

Коля р.	1860	добули	золота на	520	міль.	мар.	срібла на	260
„	1890	„	„	438	„	„	„	523
„	1900	„	„	1081	„	„	„	455
року	1905	„	„	1385	„	„	„	434
„	1910	„	„	1900	„	„	„	490
„	1913	„	„	2030	„	„	„	?
„	1914	майже тільки						
„	1915	трохи більше						
„	1916	менше ніж 1915 року.						

Останніми часами найбільше золота давав Трансваль. (Тому війна Англії з Бурами). Трансваль давав майже половину всеї продукції золота в цілому світі.

За ним ішли Союзні Держави Півн. Америки, дальше Австралія, врешті Росія в Сибіром.

Коли числити на доляри, то Трансваль дав 1916 року золота на 192 міліони, Союзні Держави — 92, Австралія — 44, Росія — 35, иньші держави й краї разом — 117.

Разом добуто золота в 1916 році на 470 міліонів долярів, а на війну витрачено може 100 разів більше. Ось проста причина, чому золотий, а так само і срібний гріш так страшенно подорожіли. Відповідно до того подешевів гріш паперовий.

Тепер остається нам ще одно питання, а саме, коли і хто таки й впнайшов металеві гроші?

На це питання годі дати певну від-

повідь. Металеві гроші винайдено мабуть в Лідії, в Малій Азії, а в 6 столітті перед Христом були вони вже поширені в цілій Греції і в Римі і там їх дуже гарно чеканили. Греки казали, немов то перший робив металеві гроші король Аргосу, Фейдон, в 8 столітті перед Христом.

Вже найдавніші гроші мали таку форму як нинішні, — круглі, рідко являлися чотирогранні.

Що-до самого виробу металевих грошей завважити годиться, що з чистого золота й срібла годі чеканити монети, бо це за м'яккі метали. Тож до них додається одну десяту часть міді. Отже в грошах є 90% золота, або срібла, а 10% міді.

В Німеччині з одного фунта чистого золота робили 139 $\frac{1}{2}$  десятимарківок. За чеканення грошей у Німеччині числить собі держава небогато, а саме 2 марки 75 феників від 500 грамів вичеканеного золота.

Коли держава прийме золоту виче-

канену монету, або срібну за законний середник платности усіх державних зобовязань, то кажемо, що держава має золоту, або срібну валюту. Тому, що грошовий оборот між державами в XIX століттю сильно збільшився, то й виплата зобовязань у сріблі була б тяжка, треба б було цілими поїздами гроші перевозити. Тож майже всі держави прийняли золоту валюту, лише Китай і Мехіко мають валюту срібну, а Греція паперову. Англія має золоту валюту від року 1816.

Франція, Бельгія, Італія і Швейцарія мали перше дwoяку, золоту й срібну валюту (15,6 до 1). Від року 1893 введено й у Франції, золоту валюту.

Срібло тратило що-раз більше на вартости і року 1912 воно було вже 39 разів дешевше від золота. (В середньовічних часах тільки 10 раз.).

Скрізь, де була золота валюта чеканено також гроші із срібла, міді та ніклю. Це була, так звана дрібна, або здавкова монета, потрібна для дрібного купна та для здачі з більшої квоти. Такої дрібної монети обов'язаний був кожній приймати тільки до висоти десяти марок, ф'ранків, корон і т. д. це-бто до висоти найменшої золотої монети.

Але кожній приймав і тих грошей стільки, скільки давали, бо за них кожньої хвилини державний банк обов'язаний був виплатити золото.

---

Крім золотих, срібних та мідяних грошей були ще й паперові. Пощо? Раз тому, що їх вигідніше носити, а друге, що золота й срібла не вистарчало для величезного грошового обороту.

Уявім собі, що хтось вибирається в дорогу й мусить узяти з собою 10.000 гроша.

Коли-б він таку суму віз золотом та сріблом, то який тягар мусів-би він двигати з собою. А так вложив у портфель 10 паперців по 1.000 марок, ф'ранків, або корон і ніхто навіть не знає, що він везе більшу скількість грошей.

Це була вигода для публіки, а держава мала також не аби яку вигоду з друкованих паперових грошей. В новіших часах торговий і промисловий оборот так сильно збільшився, що годі було настарчити чеканеного гроша. Золотом треба була платити за сировець за границями держави, а в її нутрі ходив гріш паперовий, це були ніби тимчасові посвідки, що держава винна вам золотий гріш. А тому, що до держави, до її платної спроможности було повне довірря, так кожний приймав радо державний гріш паперовий.

Для держави, була ще й та вигода, що видрукувати паперову тисяч-марківку де-

шевше стоїть, ніж вичеканити золотих монет на тисяч марок, золото в обігу стирається, тратить на вазі, а паперовий гріш, хоч і змінеться та замарається, то нікому це не вадить, ніхто не має втрати.

А все-ж таки паперовий гріш повинен бути тільки для вигоди. Його не повинно дуже багато ходити, бо тоді виринає питання, чи держава має спромогу кожної хвилини за папір виплатити золото, до чого вона виразно на паперових грошах обов'язується.

Коли держава має мало золота й срібла і мусить пускати багато паперового гроша, тоді цей паперовий гріш має меншу вартість. На око цього не видно, бо марка лишається маркою, а рубель рублем, але річ в тому, що ви за таку паперову марку, або паперового рубля можете купити?

Таке сталося тепер. Держави витратили багато золота й срібла на війну.



(Воно відлизло до Америкки, й Япану, або опинилося в руках великих богачів.) Тому то треба друкувати силу-силенну паперу. Народ бачить, що срібла й золота нема в обігу, лиш паперовий гріш і тому не має до його довірря. Гріш дешевіє.

Що можна було перше купити за марку, те тепер коштує десять, або й більше. Настала страшенна дорожнеча, котра доведе до економічної, або й суспільно-політичної катастрофи, коли державні мужі не придумаютъ якогось способу, щоб уздоровити грошевий оборот.

